

ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΕΙΡΑ «ΕΡΕΥΝΑΙ», ΑΡ. 5
ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΥΠΟ ΤΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΝ Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΛΕΝΗ ΜΑΡΓΑΡΙΤΟΥ-ΑΝΔΡΙΑΝΕΣΗ
ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

**Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ
ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΣΜΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο αἰ.**

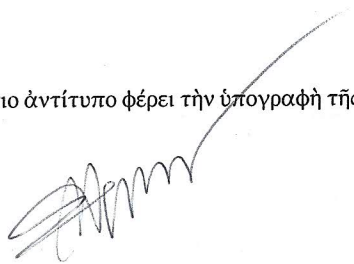
V. COUSIN, A. ROSMINI, Π. ΒΡΑΪΛΑΣ-ΑΡΜΕΝΗΣ

ΑΘΗΝΑ
2004

Κάθε γνήσιο αντίτυπο φέρει την υπογραφή της συγγραφέως

© ΕΛΕΝΗ ΜΑΡΓΑΡΙΤΟΥ - ΑΝΔΡΙΑΝΕΣΗ
email: margae@otenet.gr
ISBN 960-85441-3-0

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΜΙΑ ΑΝΑΝΕΩΜΕΝΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΟΥ ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟΥ

Τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως κατὰ τὸν 19ο αἰ. εἶναι ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν μεταφυσικὸ δογματισμὸ, καὶ ἡ ἀνάπτυξη ἐνὸς πνεύματος συμφιλιώσεως μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσοφιῶν. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν θεωριῶν συνίσταται στὴν ἀναζήτηση τῆς συνεισφορᾶς τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὶς ἄλλες ἐπιστῆμες καὶ πρὸς τὴν θρησκευτικὴ διάνοησιν στὴν Εὐρώπῃ κατὰ τὸν 19ο αἰ., καθὼς καὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐπραγματοποιήθη ἡ θεωρητικὴ θεμελίωσις τοῦ «νεώτερου ἐγκυκλοπαιδισμού». Τὰ θέματα αὐτὰ συνδέονται πρὸς τὸν βασικὸ πρόβλημα τῆς ἐκλεκτικισμοῦ ποὺ ἐκτίθεται στὸ βιβλίον αὐτό, μ' ἄλλους λόγους στὴν διερεύνησιν τῶν συνθηκῶν ποὺ εὐνόησαν τὴν παράλληλην ἐμφάνισιν τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ καὶ τῆς πνευματοκρατίας σὲ ἔργα εὐρωπαϊκῶν φιλοσόφων, κυρίως ἀπὸ τοῦ 1850 καὶ ἐξῆς, τὰ ὅποια ἐπηρέασαν νεοἑλληνεὺς φιλοσόφους, ὅπως ὁ Πέτρος Βραΐλλας - Ἀρμένης. Ἡ ἐξέτασις τῶν ἀνωτέρω θεμάτων ἐμεθοδεύθη σὲ δύο ἐπίπεδα. Στὸ πρῶτον ἐπίπεδον διερευνῶνται οἱ ἱστορικὸι ὄροι τῆς συναντήσεως τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τοῦ ἐγγελιανισμοῦ, καθὼς καὶ τῆς ἐπανεκτιμήσεως τοῦ καρτεσιανισμοῦ καὶ τοῦ καντιανοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐσωτερικῶν διεργασιῶν ποὺ ὀδήγησαν τὴν πλατωνικὴν καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν παράδοσιν στὸ πλαίσιον τοῦ νεοθωμισμοῦ. Ἡ ἐκλεκτικιστικὴ μέθοδος ποὺ υἰοθέτησαν ὁ Victor Cousin καὶ ὁ Π. Βραΐλλας - Ἀρμένης ἀφ' ἐνὸς ἐγγυᾶται περὶ τοῦ κατ' αὐτοὺς τρόπου ἐρμηνείας τῶν προγενεστέρων θεωριῶν, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου χωρεῖ σὲ πρωτότυπὴν σύνθεσιν τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων ἀντιλήψεων περὶ τῆς ὑποκειμενικότητος καὶ τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος. Ὁ ἰταλὸς φιλόσοφος Antonio Rosmini-Serbati προέβη στὴν κριτικὴν υἰοθέτησιν καὶ στὴν ἐρμηνείαν ποικίλων φιλοσοφικῶν θεωριῶν καὶ προώθησε τὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν κριτηρίων μιᾶς ὄντολογικῆς θεμελιώσεως κάθε πνευματικῆς καὶ σωματικῆς δραστηριότητος στὸ ἐπίπεδον τῆς ἀντικειμενικότητος. Ἡ παράλληλη ἐξέτασις τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Rosmini καὶ τοῦ

Βράϊλα ανέδειξε τὰ κριτήρια διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἀνωτέρω φιλόσοφοι ἤσκησαν κριτικὴν στὴν «ἐγκυκλοπαιδικὴν» θεώρηση τῆς φιλοσοφίας ἐκ μέρους τοῦ Hegel, καὶ συνέβαλαν στὴν διαμόρφωση τῶν θεωρητικῶν καὶ τῶν τεχνικῶν ὄρων τοῦ «νεώτερου ἐγκυκλοπαιδισμοῦ» ὁ ὁποῖος συνεπάγεται ἐπιλογὴν πνευματικῆς πορεύσεως γιὰ μίαν πρὸ ἀύθεντικὴν πρόοδο τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἠθικῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ κ. Ἑλένη Μαργαρίτου-Ἀνδριανέση συμβάλλει μὲ τὸ ἔργο της αὐτὸ καιρίως στὴν περαιτέρω ἐρμηνείαν τοῦ «νεώτερου ἐκλεκτικισμοῦ». Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ ἐξαρθοῦν ἡ αὐστηρότης τῆς μεθόδου της κί ὁ πλοῦτος τῶν ὀπτικῶν γωνιῶν ὑπὸ τις ὁποῖες ἡ ἴδια προσπελάζει τὰ ζητήματα ποῦ ἐξετάζει, χωρὶς οὐδαμῶς ἡ ἐνότης τοῦ ἔργου νὰ διαταράττεται. Τὸ βιβλίον αὐτὸ θὰ παραμείνει ἀναμφισβήτητα ἓνα ἔργο ἀναφορᾶς.

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
Ἀκαδημαϊκός

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΓΕΛΙΑΝΟΝ ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟ ΣΤΗΝ ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΠΝΕΥΜΑΤΟΚΡΑΤΙΑ

1. Οί έκλεκτικιστικὲς τάσεις κατὰ τὸν 18^ο καὶ τὸν 19^ο αἰ. καὶ ὁ V. Cousin.

Πρῶτος ὁ Leibniz προώθησε συμπληρωματικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν ἐξηγητικὴ διαδικασία τοῦ κόσμου: ὁ λόγος, ἡ αἰτία, ἡ ἀπόδειξη συνδέονται μεταξύ τους καὶ ὁ συσχετισμὸς τους διὰ τῆς διαυγοῦς συνειδήσεως τοῦ φιλοσόφου ἀποκαλύπτει τὴ δυνατότητα νὰ γνωσθῆ κάθε φορὰ ἓνα μέρος τῆς ὀλικῆς ἀληθείας σὲ συνάρτηση πρὸς τὴν ὀρθὴ πρακτικὴ, ἢ τὸν ὀρθὸ συνδυασμὸ ἀρχῶν καὶ γνώσεων. Ὁ Διαφωτισμὸς καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς παρατηρήσεις σχετικῶς πρὸς τὸ μορφικὸ μέρος τῶν ὄντων, ποῦ ἀποτελεῖ «ἀποκρυστάλλωση» τῆς ἐνεργείας τοῦ «εἶναι», δημιούργησαν τὶς προϋποθέσεις ν' ἀποτολμηθῆ μὲ πνεῦμα κριτικὸ ἔναντι τοῦ καρτεσιανισμοῦ τόσο ἡ διερεύνηση τοῦ συνδέσμου ἢ τοῦ θεμελίου τῆς συνυπάρξεως τῶν ὄντων καὶ τῆς ἀπειρίας τῆς γνώσεως στὸ πλαίσιο τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ὅσο καὶ ἡ ἐξήγηση τῆς συναρτησιακῆς παρουσίας των. Στὴν Γαλλία¹, ὁ Fr. Thurot (1768-1837), ὑπῆρξεν ἐκπρόσωπος μιᾶς τάσεως ἐκλεκτικιστικῆς, ἐλληνολατινικῆς ἐμπνεύσεως, ἡ ὁποία ἀντιδιαστέλλεται «πρὸς τὸν μεταγενέστερον ἐκλεκτικισμὸν τοῦ Cousin, θεμελιωδῶς ὄντολογικόν, ὅστις μολονότι ἀνήγετο συγχρόνως εἰς τὸν ἀριστοτελισμὸν καὶ εἰς τὸν καρτεσιανισμὸν, δὲν ἤρνεϊτο νὰ δεχθῆ ἐπιδράσεις πλατωνικὰς, καντιανὰς καὶ ἐγελιανὰς». Ὁ V. Cousin ἐχρησιμοποίησε τὸν ὄρον ἐκλεκτισμὸν, ποῦ πρέπει νὰ τὸν συνάντησε στὸ ἔργο τοῦ Leibniz, προκειμένου νὰ διατυπώσῃ τὶς θέσεις του περὶ τῆς μοναδικῆς ἀληθείας ποῦ εἶναι αἰώνια, τὴν κατέχουμε ἀσυνειδήτως, καὶ τὴν συλλαμβάνουμε στὸ πεδίο τῆς συνειδήσεως, ὅπου ἐπεξεργαζόμεθα τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ὑπὸ τὴν *μορφὴν* σταθερῶν ὄντολογικῶν καὶ γνωσιο-

---

1. Πθ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ Νεόφυτος Βάμβας καὶ ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει τοῦ 18^ο αἰῶνος, *Φιλοσοφικοὶ προβληματισμοί*, τ. 2, Ἀθήναι, 1978, σ. 383.

λογικῶν στοιχείων.

Ὁ γάλλος φιλόσοφος ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ τὴν πνευματοκρατία τοῦ Royer-Collard καὶ ἐνστερνίσθηκε ἐκλεκτικῶς τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν, ἀριστοτελικὲς ἀπόψεις, καρτεσιανὲς καὶ ρειδιανὲς (ἀπόψεις τοῦ Reid, ἐκπροσώπου τῆς σκωτικῆς σχολῆς). Ἡ ἱεράρχηση τῶν πηγῶν τοῦ κουσινιανοῦ πνευματοκρατικοῦ ἐκλεκτικισμοῦ, καὶ ἡ μελέτη τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον αὐτὲς ἤσκησαν τὶς ἐπιδράσεις τους στὴ διαμόρφωση τοῦ στοχασμοῦ τοῦ γάλλου φιλοσόφου, ἀποκαλύπτουν τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὶς προεκτάσεις τῆς μεθόδου του: ἐφαρμογὴ τῶν διδαγμάτων τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ σημαίνει κρίση καὶ συνείδηση τῆς ἱστορίας, ἐξήγηση τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ἀκολούθως τοιοῦτον λογικὸν ἔλεγχον τῶν γνώσεων ποὺ νὰ νομιμοποιεῖ τὴν ἐλεύθερη συγκατάθεση στὴ μοναδικὴ ἀλήθεια, στὴν ἰδέα τοῦ ὄντος. Ἡ μελέτη τῆς συνειδήσεως, ἡ μελέτη τῆς φύσεως καὶ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας συνδέονται πρὸς τὴ διαδικασία τῆς μελέτης φιλοσοφικῶν τάσεων φαινομενικῶς διαφορῶν μεταξύ των, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἐρμηνευομένων ἀμοιβαίως κατὰ τρόπον ὥστε νὰ ἀπορρίπτεται ὁ ἀκραῖος καὶ ἀπόλυτος ὀρθολογισμός, καὶ νὰ ἀξιολογεῖται ἐπιλεκτικῶς ἡ προσφορὰ τῶν φιλοσοφικῶν ρευμάτων στὴν ἐμπέδωση τοῦ ἀνωτέρου συνδέσμου, ἢ καλύπτεται, γιὰ νὰ ἐκτεθῆ ἡ ἐγγελιανὴ συμβολὴ στὴ διαδικασία αὐτῆ, νὰ ἐπικεντρωθῆ τὸ φιλοσοφικὸν ἐνδιαφέρον στὴ συνεκτίμηση τῆς προσφορᾶς τῶν φιλοσοφικῶν τάσεων στὴ σύλληψη τῆς θετικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς συλλογικότητος τῶν εἰδῶν τῆς δημιουργίας, καὶ στὸ συμβολισμὸ αὐτῆς τῆς συλλήψεως.

2. Ἡ ἐκλεκτικιστικὴ πνευματοκρατία.

Ἡ πνευματοκρατία στὴ Γαλλία καὶ στὴν Ἰταλία συνδέθηκε τόσο πρὸς τὴν ἀναμόρφωση τοῦ καρτεσιανισμοῦ, ὅσο καὶ τοῦ καντισμοῦ, μὲ τὴν προοπτικὴ ποὺ ἐδημιούργησαν ἡ ἀνανέωση τοῦ σχολαστικισμοῦ, ὁ συνδυασμὸς φυσιοκρατικῶν καὶ βιταλιστικῶν ἀπόψεων τοῦ Διαφωτισμοῦ, καὶ ἡ ἐπαναβίωση τοῦ ἀριστοτελισμοῦ ποὺ «συναντήθηκε» καίρια μὲ τὴν ἀπαίτηση τῶν χρόνων ἐκείνων νὰ «ἐγγυηθῆ» ὁ ἄνθρωπος ἐπιστημονικῶς τὴ μεταφυσικὴ προθετικότητα τῶν κρίσεων καὶ τῶν αἰσθημάτων του. Ἡ ἀνανέωση τῶν ρευμάτων, ποὺ εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ σύγκλιση αὐτῶν, καὶ ἡ ἐκλεκτικιστικὴ μέθοδος ἀποκαθάρσεως τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο ἰδεαλισμὸ καὶ τὸν ἀπόλυτο ὀρθολογισμό, πραγματοποιήθηκε διὰ τῆς ἀναδείξεως καὶ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ ἐννοιῶν

σημαντικῶν γιὰ τὴ νεώτερη καὶ τὴ σύγχρονη φιλοσοφία. Ἡ μετακαρτεσιανὴ φιλοσοφία ἀφορᾷ στὴ διερεύνηση τοῦ τρόπου ὑπερβάσεως τῆς δυαρχίας, δηλαδὴ τῆς διαφορᾶς μεταξύ νοήσεως καὶ «εἶναι», νοῦ καὶ αἰσθήσεως, ἰδεατοῦ καὶ πραγματικοῦ «εἶναι». Ὁ Kant πρῶτος προσανατόλισε τὴν ἔρευνα στὴν προσεκτικὴ ἀνάλυση τοῦ λογίζεσθαι. Τὸ «ἐγὼ διαλογίζομαι» εἶναι συνθετικὴ ἐνότητα, γνωστικὴ πρωταρχικὴ σύνθεση, ποὺ ἐκφράζει τὸν ἀναγκαῖο σύνδεσμο μεταξύ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ αἰσθήματος, δηλαδὴ τὴ μοναδικὴ δυνατότητα διαμορφώσεως καὶ σχηματισμοῦ τῶν γνωστικῶν δεδομένων, τοὺς νοητικούς νόμους. Ἀκολουθώντας τὰ διδάγματα τοῦ Kant ἢ γαλλικὴ, ἢ ἰταλικὴ πνευματοκρατία καὶ ἡ ὀψιμὴ ἐκλεκτικιστικὴ πνευματοκρατία τοῦ κερκυραίου φιλοσόφου Π. Βράϊλα-Ἀρμένη, διερεύνησαν τὴ σχέση μεταξύ τοῦ «ἐγὼ διαλογίζομαι» καὶ τοῦ «ἐγὼ ὑπάρχω», καὶ ἐθεώρησαν τὴν πρωταρχικὴ σύνθεση ὡς ὄντολογικὴ καὶ γνωσιολογικὴ, δηλαδὴ ὄχι περιορισμένως ὡς νομιμοποιημένη χρῆση τῶν γνωστικῶν τύπων τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ ὡς ἐνέργεια τῆς διανοητικῆς ἀντίληψης, (ὄχι ἀπλῶς διανοητικὴ ἀντίληψη), ποὺ σημαίνει πρωταρχικὴ σύνθεση τῆς ζωῆς καὶ τῆς γνώσεως, τῆς ἐνοράσεως τῶν στοιχείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων. Κατ'αὐτὴν τὴν σχέση τὸ αἰσθητὸ καθίσταται ὑποκείμενο (ὄν πραγματικὸν ποὺ δύναται νὰ γνωσθῆ), ὅταν ἀναγνωρίζεται ὅτι περιέχεται στὴν ιδέα τοῦ ὄντος ποὺ στὸ πλαίσιο τῆς ἀναπτύξεως λογικῶν προτάσεων τὰ στοιχεία τῆς εἶναι κατηγορούμενά του (καταφάσκονται οἱ ιδιότητές του μὲσω τῆς γλώσσας διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ιδέας τοῦ ὄντος στὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως ἐπ' ἄπειρον).

Ἡ προηγηθεῖσα τῆς ἐκλεκτικιστικῆς πνευματοκρατίας κριτικὴ τοῦ Kant ὑπὸ τοῦ Hegel ἀπετέλεσε τὴν ἀπαρχὴ τῆς πνευματοκρατίας καὶ τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Ὁ Hegel καὶ ἡ πνευματοκρατικὴ φιλοσοφία ἐπέκριναν τὴν καντιανὴ ἀντίληψη ἐνὸς «ὀρίου» ὡς προϋποθέσεως τῆς γνώσεως καὶ τῆς νοήσεως: μελετώντας τὰ ἔργα τοῦ Hegel, τοῦ ἰταλοῦ φιλοσόφου Antonio Rosmini καὶ τοῦ Ἑλληνα Πέτρου Βράϊλα -Ἀρμένη διαπιστώνουμε πὼς ἡ παρουσία τῆς ιδέας στερεῖται ὀρίων καὶ προσδιορισμῶν, ἕως ὅτου στὸν μὲν γερμανὸ φιλόσοφο φανερωθῆ μὲ ἀπόλυτη πληρότητα καὶ γνωσθῆ, στοὺς δύο δὲ ἄλλους φιλοσόφους φανερωθῆ μὲ τὴν πλήρωση τῶν ἐνεργειῶν τῆς συνειδήσεως καὶ ἐνωθῆ μὲ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Τὸ *visione in Dio* τοῦ Descartes καὶ τοῦ Malebranche ἐξελίσσεται σὲ *visione di divino* κατὰ τὸν Vico καὶ σὲ *visione di Dio* κατὰ τὸν Hegel. Ὁ

Vico, τοῦ ὁποίου οἱ φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις συνδέονται μὲ τρόπον ἄμεσον πρὸς τὴ μετέπειτα ἀνάπτυξη τῆς ἐκλεκτικιστικῆς πνευματοκρατίας τοῦ Cousin καὶ τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη, καὶ πρὸς τὴ συνθετικὴ πνευματοκρατία τοῦ Rosmini, διέκρινε πρῶτος τὴ δυνατότητα προσεγγίσεως τῶν διαφορῶν συστημάτων, ὥστε νὰ φωτισθοῦν καλύτερα οἱ θεμελιώδεις λειτουργίαι τοῦ ἀνθρώπου, ὡς σώματος καὶ ψυχῆς. Τόσο ἡ γαλλικὴ καὶ ἰταλικὴ πνευματοκρατία, ὅσο καὶ ἡ ἑλληνικὴ, ἀξιοποίησαν κριτικῶς (ἐκλεκτικιστικῶς) τὶς καρτεσιανὲς ἀντιλήψεις καὶ τὶς βικιανὲς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ποικίλων συστηματικῶν θεωρήσεων τῶν ὄντων, καὶ ἐπεξεργάσθησαν συμπληρωματικῶς τὰ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ λογισμοῦ πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ καὶ σωματικά, (*pensare interno* καὶ *pensare corporeo*), (*intuizione*, καὶ *pensare ed esistere extrasoggettivo rosminiano = estensione cartesiana*)². Ὁ Rosmini ἀξιοποίησε περαιτέρω τὸ καντιανὸ καὶ ἐγγελιανὸ ἐννοιακὸ σχῆμα τῆς ἐνότητος καὶ τῆς συνθέσεως, ποὺ εἶναι ἔμφυτες στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, μὲ ἔμφαση στὸ δυναμισμό καὶ στὴν ἐνέργεια τοῦ ὄντος, προκειμένου νὰ καταδειχθῇ ἀριστοτελικῶς³ ἡ δυνατότης τῆς «παρουσίας» τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς μέσα στὴ φύση καὶ στὰ ὄντα.

Ὁ Βράϊλας-Ἀρμένης, σύγχρονος τοῦ Rosmini, ἀξιοποίησε πρωτοτύπως τὰ διδάγματα τοῦ Cousin, ἰσχυριζόμενος ὅτι «τὰ τοῦ πνεύματος μόνο διὰ τοῦ πνεύματος γνωρίζομεν», καὶ προσδιόρισε ἐπακριβῶς τόσο τὸ ἔρεισμα τῆς πνευματοκρατικῆς διανοήσεως, ποὺ εἶναι ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια τοῦ ὄντος, ὅλες οἱ πνευματικὲς κατακτήσεις τῆς ἀνθρωπότητος, κλασσικὲς καὶ νεώτερες μορφές, ἀρχές, νόμοι καὶ πίστεις, ὅσο καὶ τὴν αὐστηρότητα τοῦ πνεύματος μᾶς μεθοδικῆς συμφιλιώσεως, ἐννοουμένης ὡς ὑπερβάσεως μεθολογικῶν ἀδυναμιῶν ἐρεύνης, καὶ ὡς ἐπιλογῆς καὶ συχτησιοῦ ἰσχυρῶν-ἐπαρκῶν ἐννοιολογικῶν ἐργαλείων. Ὁ ἀπορητικὸς, ἐλεγκτικὸς κριτικισμὸς, ποὺ υἰοθετεῖται ἀπὸ τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ

2. Πθ. Vittorio MATHIEU, *Cartesio: verso Hegel o verso Rosmini? Da Cartesio a Hegel o da Cartesio a Rosmini? Atti del II corso straordinario della «Cattedra Rosmini» nel secondo centenario della nascita di A. Rosmini (1797-1997)* (Stresa, 1996), Stresa, ed. Sodalitas, 1997, σσ. 39-44. Πθ. Pietro PRINI, *La linea ontologica della filosofia moderna: Cartesio, Malebranche, Vico, Rosmini. Da Cartesio a Hegel o da Cartesio a Rosmini?, ἔνθ' ἄν.*, σσ. 45-66.

3. Πθ. Antimo NEGRI, *Rosmini legge la hegeliana dottrina dell'essere, La forma morale dell'essere, Atti del XXVIII corso della «Cattedra Rosmini»* (Stresa, 1994), Stresa, ed. Sodalitas, 1995, σσ. 133-152.

ὄψιμου ἐκλεκτικισμοῦ τοῦ 19ου αἰ., ὅπως εἶναι ὁ Π. Βράϊλας-Ἀρμένης, σημαίνει τὴ συνείδηση τῆς εὐπορίας κριτηρίων γνώσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄρνηση τῆς ἀμέσου συγκλίσεώς των· σημαίνει συνείδηση τῶν διαφορῶν καὶ διάκριση κριτηριολογικῶν ἐπιπέδων: τῆς ἰδέας τοῦ «ἐγὼ», τῆς ἰδέας τοῦ «οὐκ ἐγὼ» καὶ τοῦ δυνατοῦ συσχετισμοῦ των, τοῦ ἰδίου, τοῦ κοινοῦ καὶ φυσικοῦ, τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπειροῦ, τοῦ «ἐγὼ ὑπάρχω» καὶ τοῦ «ἐγὼ διαλογίζομαι». Ἀπὸ τοὺς συσχετισμοὺς αὐτοὺς ἀπορρέουν μᾶλλον ἀπορριπτικοὶ λόγοι, ὅπως: «ἀπὸ τοὺς διαλογισμοὺς δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἀναβλύζει τὸ «εἶναι». Ἡ ἀπριорικότης καὶ ἡ ἐνόραση τοῦ «εἶναι» προϋποτίθενται τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λογίζεσθαι» κ. ἄ., καὶ προβάλλει ὁ ἀναθεωρημένος ἐγγελιανισμός: τὸ ἐγγενὲς ἀντιφατικὸν καὶ τὸ μεταβλητὸν τοῦ προσδιορισίμου τοῦ «εἶναι» μέσα στὸ χρόνο δὲν ἀκυρῶνει σὲ καμία περίπτωσι τὴ δυνατότητα πληρώσεως καὶ πραγματώσεως τοῦ ἰδεατοῦ «εἶναι». Ὁ ἄνθρωπος μὲ βούληση καὶ ἐλευθερία δύναται νὰ «σχεδιάζει» «πρὸς ἓνα λόγον ἕνεκά τινος». Ὁ σχεδιασμός τῆς μεθέξεως κάθε μορφῆς ζωῆς πρὸς τὶς λογικὰς ἀρχὰς ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος. Ἡ θεμελίωσις τῆς θεωρίας τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, τόσο στὸ ἔργο τοῦ ἰταλοῦ φιλοσόφου τοῦ 19ου αἰ. A. Rosmini, ἐκπροσώπου τῆς πνευματοκρατίας, ὅσο καὶ στὸ ἔργο τοῦ Βράϊλα, πραγματοποιήθηκε διὰ τῆς κριτικῆς προγενεστέρων καὶ συγχρόνων πρὸς τὶς ἰδικὰς των, ἀντιλήψεων περὶ τῶν πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν. Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ἓνας μορφικὸς τύπος ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐκλεκτικιστικὴ ἀξιολόγησι τῶν καθολικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ὄντων, ὅπως αὐτὰ ἔχουν μελετηθῆ διαχρονικῶς. Οἱ καθολικοὶ χαρακτήρες ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ μορφικὸ μέρος τῶν ὄντων, μὲ τοὺς ὁποίους γνωρίζονται καὶ κατηγοριοποιοῦνται αὐτὰ. Εἰδικότερον ὁ Rosmini, ὁ σημαντικότερος ἐκπρόσωπος τῆς ἰταλικῆς πνευματοκρατίας, καὶ ὁ Βράϊλας, ἀναθεωρῶντας ὀρισμένες ἀπόψεις τῆς κουσινιανῆς ἐκλεκτικιστικῆς πνευματοκρατίας περὶ τῆς σχέσεως ἀπολύτου ὄντος καὶ πεπερασμένου, ἤσκησαν κριτικὴν ἐπὶ φιλοσοφικὰ συστήματα ποὺ συνέχεαν τὶς ἰδέας μὲ τὶς ἀρχὰς τοῦ λόγου, καὶ τὴν ἐνόραση τῶς πρώτης ἰδέας στὸ πλαίσιο τῆς συνειδήσεως, μὲ τὴ συλλογιστικὴ δυνατότητα νὰ συσχετίζεται τὸ «ἐγὼ» πρὸς τὸ «οὐκ-ἐγὼ». Ἡ κριτικὴ τοῦ καντισμοῦ, ἄμεση συνέπεια τῶν ἀνωτέρω, ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς διερευνησεως, στὴν παρούσα μελέτη, τῶν κάτωθι ἀποριῶν: Πῶς ἐκάστοτε πραγματώνεται μιὰ μορφή ἢ λόγος τοῦ ἀπολύτου, στὸ πλαίσιο τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως, εἴτε τῆς

ἀπόλυτης ἀληθείας, εἴτε τῆς ἀπόλυτης ὠραιότητος, εἴτε τῆς ἀπόλυτης ἀγαθότητος, ἄλλοτε ὡς κατηγοριακὴ ἔκφραση αὐτῶν, ἄλλοτε ὡς νόμος, διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς διαλεκτικῆς ἀρχῆς στὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως; Ἡ ἐγγελιανὴ διαλεκτικὴ ἀρχὴ κατὰ τὴ σχέση τῶν ἀντιθέτων καὶ στὴν προοπτικὴ τῆς πνευματοκρατικῆς μετέξω τῶν μερῶν πρὸς τὸ ὅλο, λαμβάνει βαθμηδὸν τὸν χαρακτήρα τῆς συνεχοῦς ἐπανανεώσεως τῶν τρόπων συνδέσεως τοῦ ὅλου πρὸς τὸ μέρος. Ἡ σχέση τοῦ ἀπολύτου πρὸς τὸ «ἐγὼ» ἐγγυᾶται τὴν αὐτάρκειαν τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Ὁ Rosmini καὶ ὁ Βραΐλας ἀπηλλάγησαν ἐν τέλει ἀπὸ τὸν καντιανὸν ὑποκειμενισμόν καὶ σκεπτικισμόν; Ποῖον εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς Ἰδεολογίας; Τελικῶς ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἀντικειμενικὴ ἰσχὺς τῶν καντιανῶν κατηγοριῶν ἀναφορικῶς πρὸς τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος (ὑπόσταση, μορφή, τὴ σχέση αὐτῶν, καὶ τὰ δύο ἐνδεχόμενα, τὸ χρόνον καὶ τὸν τόπον);

3. Τὸ μετακαντιανὸ πρόβλημα τῆς διυποκειμενικῆς συστάσεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν ἐγγελιανὴ διαλεκτικὴ στὴ ροσμινιανὴ καὶ στὴ βραΐλιανὴ διαλεκτικὴ.

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὸν Kant στὸν Hegel εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ ὡς μία κίνηση «ἀποὑπερβατικοποιήσεως» τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου. Ἀναφερόμεθα σὲ μία διαδικασία κριτικῆς καὶ ὑπερβάσεως τοῦ νοησιαρχικοῦ περιορισμοῦ, ποὺ εἶχε ἐπιβάλλει ὁ καντισμός, ἐννοουμένης ὡς θεωρητικῆς ἐπανασυγκροτήσεως τῆς Φιλοσοφίας κατὰ τὴν πορείαν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν Rosmini, τὸν Humboldt, τὸν Pierce, τὸν Dilthey, τὸν Cassirer, τὸν Heidegger καὶ τὸν Wittgenstein. Ἡ ἐγγελιανὴ συμβολὴ στὴν ὑπέρβαση τῆς νοησιαρχίας ἀφοροῦσε στὴν καλλιέργεια μιᾶς θεωρίας περὶ «ἐξαντικειμενίσεως ἐμαυτοῦ», ἀπηλλαγμένης ἀπὸ τὶς ὑποκειμενικὲς αὐταπάτες καὶ προσανατολισμένης πρὸς τὴ θεμελίωση διαρθρωμένων σχέσεων μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἀναφορικῶς πρὸς τὴ λογικὴ μορφή τοῦ ὅλου, τοῦ σύμπαντος (κατοπτρικὴ δύναμη τῆς παρουσιάσεως τοῦ ἑαυτοῦ ἀπὸ τὸν ἑαυτό). Οὐσιαστικῶς ὁ μετακαντιανὸς ἐγγελιανισμὸς προήγαγε τὴ θεώρηση τῆς διυποκειμενικῆς συγκροτήσεως τῆς πραγματικότητος, ὡς ἀντικειμενικοῦ ὅλου, καὶ εἰσάγοντας τὴν ἔννοια-κλειδί «ἀπόλυτο πνεῦμα» ἐσωτερικοποίησε ὡς ἓνα ἐννοιακὸ δυναμικὸ δίκτυο πληροφοριῶν ὅ,τι εἶναι οἱ σχέσεις καὶ οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν ὑποκειμένων καὶ τῶν ἀντικειμένων. Ἀναδύθηκε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ

σημαντική σχέση του υποκειμένου προς τον κόσμο, ἐφ' ὅσον τὸ υποκείμενο κατέχει «ιδέες» τῶν ἀντικειμένων (ἀντανακλαστικός διαλογισμός, τὰ νοούμενα). Ὁ Kant συνεισέφερε στὸν γενετικό προσδιορισμὸ τοῦ «πῶς τὸ ὑπερβατικὸ Ὑποκείμενο προσδιορίζει τοὺς ὄρους, (συνθέτει), τοῦ τί δύναται νὰ φανερώσει ὡς ἀντικειμενικό», διὰ τῆς ἐνδοσκοπήσεως καὶ τῆς γενετικῆς σημασιοδοτήσεως τῆς προελεύσεως τῆς μεσολαβούσης δι' ἡμῶν γνώσεως τῶν ἀντικειμένων. Στὸ ἔργο του *Τὰ θεμέλια τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν*, ὁ Kant στηρίζει, θεμελιώνει τὴν ἔννοια τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐπὶ τῶν «στοχασμῶν τοῦ ἀνθρώπου ἀναφορικῶς πρὸς τὶς ἐπιλογές του», ποὺ ὀδηγοῦν κατευθεῖαν στὴ θεωρία τῆς ἠθικῆς αὐτοεκφράσεως⁴. Ὁ Hegel ἐπ' αὐτοῦ διετύπωσε τὴν ἐξῆς ἀπορίαν: Πῶς δύναμεθα νὰ γνωρίσουμε καὶ νὰ κατηγοριοποιήσουμε μιὰ πραγματικότητα ποὺ προηγείται τῆς ἐμπειρίας μας καὶ ἐπεκτείνεται πέρα ἀπὸ τὶς γνώσεις μας; Ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐκκινεῖ ἡ περιπέτεια τῆς πνευματοκρατίας κατ' ἀρχὴν ὡς περιπέτεια τῆς ἐξαντικειμενίσεως στὸν κόσμον τῆς ἀφηρημένης ιδέας, καὶ ὕστερον ὡς «ἐγερση» τοῦ «ἐγὼ» ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα.

Μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «πνεύματος» ἐγκαινιάσθηκε ἡ διερεύνηση τῆς ἱστορικότητος τῆς ἀνθρωπίνης νοητικότητος, ἡ ἀντικειμενικότης ὡς διαχρονικότης καὶ ἀποκρυστάλλωση συμβολικῶν μορφῶν, καὶ ἡ ἀτομικότης τῶν υποκειμένων σὲ σχέση πρὸς τὸ ἱστορικὸ περιβάλλον τους: πνεῦμα καὶ ἱστορικὴ συνείδηση, υποκείμενα πέρα ἀπὸ τὸ χρόνο καὶ τὸν τόπο, καὶ ἱστορία τοῦ λόγου, δηλαδὴ συμβολικὲς δομὲς ποὺ ἐντάσσονται ὀλοένα στὴν πρακτικὴ φύση τοῦ Ὑπερβατικοῦ Ὑποκειμένου. Ἡ «ἐξαντικειμενίση ἐμαυτοῦ» ποὺ πραγματοποιεῖται στὴ μετακαντιανὴ διανόηση (Rosmini) ἀνάνεωσε τὴ σύνδεση νοουμένου-φαινομένου ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀπειρης δυνατότητος ἐφαρμογῆς τῆς ιδέας τοῦ ὄντος καὶ τῆς ἀνοικτῆς υποθέσεως «ἐάν παραμένει κάτι στὸ σκοτάδι ποὺ δύναται ν' ἀναδειχθῆ σὲ μορφὴ ζωῆς»⁵. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ υποκειμενικὴ ἠθικὴ αὐτοέκφραση καὶ ὁ ἀντανακλαστικὸς διαλογισμὸς τροφοδοτοῦν τὸν φαινομενολογικὸ στοχασμὸ: τὸ πνεῦμα τὸ ἐννοοῦμε μὲν διὰ τῆς αὐτοαναφορικότητος, ἀλλὰ *διαφέρει τὸ ἀπόλυτο πνεῦμα*

4. Πθ. Immanuel KANT, *Τὰ θεμέλια τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν*, εἰσαγωγὴ, μετάφραση, σχόλια Γιάννη Τζαβάρα, Ἀθήνα, Δωδώνη, 1984, σσ. 109 κ.ἐξ.

5. Πθ. J. HABERMAS, From Kant to Hegel and Back again. The Move Towards Detranscendentalization, *European Journal of Philosophy*, 7 (2), 1999, σσ. 129-157.

ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα, ἐφ' ὅσον τὸ δεύτερο δὲν ἀφορᾷ στὴ σχέση τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ ὄλο, ἀλλὰ στὴ σχέση τοῦ ὄντος πρὸς τὰ ἄλλα ὄντα, τοῦ «ἐγώ» πρὸς τὸ «οὐκ ἐγώ». Ἡ σχέση αὐτὴ ἀποκρυσταλλώνεται δι' ἑνὸς ὑποκειμένου μὲ ἠθικὴ ἀντικειμενικὴ ζωὴ (ἐναρμονισμένο πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς φύσεως).

4. Ἡ κριτικὴ τῆς γνωσιολογίας καὶ τῆς ὄντολογίας τοῦ Hegel ἀπὸ τὸν A. Rosmini καὶ τὸν Π. Βράϊλα-Ἀρμένη. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ πλατωνίζοντος ἀριστοτελισμοῦ.

Ἄν καὶ πρῶτος ὁ Hegel ὑπεστήριξε πὼς οἱ καντιανὲς μορφὲς πρέπει νὰ ἔχουν περιεχόμενο λογικὸ καὶ ἀντικειμενικὸ, ὁ ἴδιος στὴν κριτικὴ του στὸν ὑποκειμενισμὸ τοῦ Kant δὲν τὸ προσδιόρισε. Τόσο στὴν ἐγελιανὴ ὄντολογία, ὅσο καὶ στὴν ἐγελιανὴ γνωσιολογία παρατηροῦμε ὅτι ἡ διαλεκτικὴ τῆς πραγματικότητος ταυτίζεται μὲ τὴ διαλεκτικὴ τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Ἡ ψυχὴ «θεᾶται» πέρα ἀπὸ τὸν συγκεκριμένο τρόπο καὶ τὸν συγκεκριμένο χρόνον μίαν νοητικὴν πραγματικότητα. Ὁ θεωρητικὸς λόγος εἶναι μυστικὴ ἐνόραση, ἐσωτερικὴ ἐμπειρία, πλατωνικοῦ χαρακτῆρος.

Ὁ Rosmini καὶ ὁ Βράϊλας ἐπεχείρησαν νὰ προσδιορίσουν τὸ περιεχόμενο τοῦ ὑποκειμένου τοῦ θεωρητικοῦ λόγου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἀφοῦ θεαίως υἰοθέτησαν τὴν καντιανὴν ἐκδοχὴ τοῦ ἐγελιανισμοῦ πὼς ἡ γνῶση πρέπει νὰ ἔχει ἀντικειμενικὸ χαρακτῆρα ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ὑποκειμένου, καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν ἐκδοχὴ τοῦ ἐγελιανισμοῦ πὼς αὐτὴ καθ' αὐτὴ ἡ πραγματικότης εἶναι τὸ ἀπόλυτο ὑποστασιακὸ «εἶναι». Κατὰ τὸν Rosmini καὶ τὸν Βράϊλα τὸ ὑποκείμενο ὀρθώνεται κατὰ τὸ τέλος τῶν ἐνεργειῶν του, ποὺ εἶναι ἀνάλογο πρὸς τὸ ἐνεργεῖα ἀπόλυτο «εἶναι». Τὸ ἀντικείμενο εἶναι ἀπείρως δεδομένο (ἀποψη νεοκαντιανῆ). Ὁ Hegel, ὁ Rosmini καὶ ὁ Βράϊλας στὴν καντιανὴν ἀδυναμία νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διαφορικότης μεταξὺ τῆς ὕλης (χωρὶς μορφὴ), καὶ τῆς μορφῆς (χωρὶς περιεχόμενο), ἀντιτάσσουν τὸ δυναμισμὸ καὶ τὴν ὀργανικότητα τοῦ λόγου. Στὴ φιλοσοφία τοῦ Hegel «ἀπορροφῶνται» τὰ πάντα ἀπὸ τὴν ἀπρόσωπὴ ἀντικειμενικὴ διαλεκτικὴ. Ὁ νοῦς, στατικὸς, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀπόλυτη σύνθεση τῶν πάντων. Ἀντιθέτως, στὴν ἀριστοτελίζουσα φιλοσοφία τοῦ Rosmini καὶ τοῦ Βράϊλα ὁ νόμος ἔχει ἤδη ἐφαρμοσθῆ στὰ πολλὰ καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ ψυχὴ ἀναπτύσσουν ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀντικειμενικῆς συστάσεως τῶν πάντων τὴν προσωπικὴ διαλεκτικὴ. Στὴ φιλοσοφία τους κυριαρχεῖ ἡ ἀριστοτελικὴ σχέση «πρώτου-ἐσχάτου», ὡς ἰσχύς τοῦ ὑπερτάτου (ὄχι ἀπολύτου) νόμου, τῆς πρώτης ἰδέας ἀναφορικῶς

πρὸς τὶς ἄλλες ιδέες καὶ τὶς πρῶτες ἀρχές. Ὑποστηρίζουν ἀμφότεροι τὴν τελικότητα τῆς ὄντικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποία ἐγγυᾶται ἡ ἐσωτερικὴ πραγματικότης ἐκάστου ὄντος καὶ ὁ λογισμός. Ὁ Rosmini καὶ ὁ Βράϊλας ὠρίμασαν ὡς πρὸς τὴν ἐγγελιανὴν θέσιν (virtualità) καὶ σύνθεσιν (actualità), καὶ διείδυσαν θεωρητικῶς στὴν ἔννοια τῆς ἀντιθέσεως τὴν ὁποίαν ἐρμήνευσαν ὡς ἀναλυτικὴ δύναμις τοῦ ὑποκειμένου («τὸ ὄν λέγεται πολλαχῶς»). Τὸ ἀντικείμενο δὲν «δίδει» τὶς ιδιότητες στὸ ὑποκείμενο.

Τὸ ὑποκείμενο «ἀναφέρεται», κατὰ τὴν καθ' ἑξῆς λειτουργία τῆς ἐξαντικειμενισέως του, στὴν πραγματικότητα κατὰ τὸ μέτρο πού ὁ κοινὸς νοῦς τῶν γεγονότων παγιώνεται κάθε φορὰ στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων. Ὁ πλατωνίζων ἀριστοτελισμὸς⁶ καὶ ἡ ἀξιοποίηση τῆς καντιανῆς καὶ τῆς ἐγγελιανῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦν ἀναντιρρήτως χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ τῶν δύο φιλοσόφων.

5. Τὰ ἐξωτερικὰ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ κριτήρια ἐπιλογῆς κατὰ τὴν ἐκλεκτικιστικὴν πνευματοκρατία.

Ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἐπιχειρηθῆ μία ταξινόμηση τῶν κριτηρίων τῆς ἐκλεκτικιστικῆς πνευματοκρατίας προκειμένου νὰ καταστῆ περαιτέρω σαφὴς ἡ μέθοδος τῆς πού ἐστόχευσε α) στὴν ἀναζήτηση ἑνὸς ὄντολογικοῦ καὶ γνωσιολογικοῦ θεμελίου, τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, βασισμένη σὲ ἀλήθειες τοῦ παρελθόντος, καὶ β) στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος σ' ὅλα τὰ πεδία τοῦ ἐπιστητοῦ. Τὰ ἐξωτερικὰ κριτήρια εἶναι οἱ φιλοσοφικοὶ ὅροι πού εἶναι «δοκιμασμένοι» διαχρονικῶς, καὶ χρησιμοποιοῦνται καὶ διαπλέκονται, ὅπως ἐπισημάνθησαν κατὰ τὴ μελέτη τῆς βιβλιογραφίας, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ διευρύνεται τὸ νόημά τους καὶ νὰ ἀπαιτεῖται ἐνίοτε ἡ διακειμενικὴ ἀναφορὰ σ' αὐτούς, προκειμένου νὰ γίνῃ διακριτὴ ἢ διαφορετικὴ χρησιμοποίησή των ἀπὸ τὰ ποικίλα φιλοσοφικὰ ρεύματα καθὼς νὰ προσδιορισθοῦν καὶ οἱ τάσεις ὑπερβάσεως τῶν διαφορῶν. Οἱ τάσεις αὐτὲς φανερώνουν τὶς ἀπαιτήσεις τῶν καιρῶν νὰ προσδιορισθῆ μὲ ἀκρίβεια ἡ θεμελιώδης ἀλήθεια. Τὰ

6. Ὁ Kant κατὰ τὴν κριτικὴν του στὶς πλατωνικὰς ιδέας διέκρινε τὴν ἀντικειμενικὴν διανοητικὴν τελικότητα ἀπὸ τὴν τελικότητα τῶν πραγμάτων. Διολίσθησε στὸν πλατωνισμό, ὅταν ἀναφέρθηκε στὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν του στὴ δημιουργικὴν δύναμιν καὶ στὴ διάκρισιν μεταξὺ φύσεως καὶ προαιρέσεως. Συνέβαλε συνεπῶς ἀποφασιστικῶς στὴν καλλιέργειαν κριτηρίων συμπληρωματικῆς θεωρήσεως τοῦ πλατωνισμοῦ πρὸς τὸν ἀριστοτελισμό. Π.Β. L. GIROUX, La critique kantienne des idées platoniciennes, *Diotima*, 27, 1999, σσ. 1-9.

έσωτερικά κριτήρια διακρίνονται σ' αυτά που αφορούν στη μεταφυσική θεμελίωση της ιδέας του ὄντος, με τις ἐπιστημολογικές προοπτικές που δημιουργούνται κατά τη χρήση τῶν ἐννοιολογικῶν «ἐργαλείων», καὶ σ' αυτά που αφορούν σὴν ἐξήγηση τῆς ἐνεργείας τοῦ «νοεῖν» καὶ τοῦ «κρίνειν» με βάση τὸν ὄντολογικὸ καὶ λογικὸ τύπο. Στὰ πρῶτα ἐντάσσονται: ἡ σημασία τῆς ἐννοίας τοῦ «φωτὸς» μετὰ τὸ Διαφωτισμό, ὡς «ἀλυσίδος τῶν φώτων» ὁ ἐμπλουτισμὸς τοῦ καρτεσιανοῦ *cogito*, στὸ πλαίσιο τῆς κριτικῆς τῆς νοησιοκρατίας καὶ τῆς συμβολῆς τῆς πνευματοκρατίας, ποὺ λαμβάνει τὸν χαρακτήρα τῆς αὐθορμήτου ἐνεργητικότητος στὸ ἔργο τοῦ V. Cousin, καὶ τῆς ἐνεργείας τοῦ ὄντος ποὺ συνδυάζει τὴν ἐνόραση μετὰ τὴ βούληση στὸ ἔργο τοῦ A. Rosmini, κύριου ἐκπροσώπου τοῦ πλατωνίζοντος ἀριστοτελισμοῦ καὶ τοῦ νεοθωμισμοῦ⁷ ἢ μετὰ τὸν Vico ἐρμηνεῖα τῆς ἐνεργείας τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ διανοεῖσθαι· τὸ «πέρασμα» ἀπὸ τὴν ἀ-νοητικότητα σὴν διανοητικότητα.

Στὰ δεύτερα ἐντάσσονται: ὁ ἐγκυκλοπαιδισμὸς, ἡ διαλεκτικὴ τῶν τριῶν τάξεων (Θεός-ψυχὴ-σῶμα), ἡ πραγματικὴ διάσταση τῆς «διπλασιασθείσης ἀληθείας» (ἰδεατὴ πραγματικότης καὶ σωματικοί/ὕλικοι χαρακτήρες) σὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ καλλιιεργημένη ἐπιστημονικὴ συνείδηση τῶν χρόνων, ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια τῆς ὁποίας κάθε συνείδηση εἶναι ὄχημα καὶ δυνάμει ἀναμορφωτής, τὸ ὄν ὡς ἰδέα καὶ ὡς βίωμα, ἡ ἐννοια τῆς ὑποστάσεως καὶ ἡ ἐννοια τῆς μορφῆς, ἡ «συνεχῶς» ἀνοικτὴ σχέση ὑποκειμένου-ἀντικειμένου, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν δυῖσμό σὴν συνείδηση τῆς «παρατεινομένης ἐνότητος» τοῦ κόσμου⁸.

6. Μεθοδολογικὲς ἐπισημάνσεις.

Ἡ ἐκλεκτικιστικὴ πνευματοκρατία ἀξιοποίησε τὴν ψυχολογικὴ μέθοδο, τὴ θεωρίαν τοῦ κοινοῦ νοῦ, τῆς ὁποίας ὁ κυριότερος ἐκπρόσωπος ἦταν ὁ Reid, καὶ συνδύασε τὴν ἐνορασιοκρατίαν, τὴ λο-

7. Πθ. Giuseppe MUZIO, Dal tomismo essenziale al tomismo rosminiano, *Quaderni «Sodalitas thomistica»*, 11, 1967, Roma.

8. Πθ. Antonio ROSMINI - SEBASTI, *Nuovo Saggio sull'origine delle idee*, Stresa, Sodalitas, 1827-1828, § 1049, σημ.1. Ὁ Rosmini ἀναφέρεται σὴν ἀδυναμία τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ νὰ ὀδηγηθῆ σὴν ἐνότητα τῆς γνώσεως. Ὁ ἴδιος ὅμως, ὅπως θὰ φανῆ σὴν παρούσα μελέτη, ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ νεοθωμισμοῦ καὶ τῆς πνευματοκρατίας, συνέβαλε σὴν ὀρίμαση ἐκλεκτικιστικῶν κριτηρίων κατὰ τὴ μελέτη τῶν ποικίλων συστημάτων καὶ τὴν προσπάθεια ὑπερβάσεως τῶν ἀδυναμιῶν τους, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ιδέας τοῦ ὄντος.

γοκρατία και τὸν ἐμπειρισμό, διὰ τῶν ἀναλύσεων ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν συνθέσεων ποὺ πραγματοποιοῦν, καὶ τὶς ὁποῖες κυρίως ἡ βούληση παράγει μὲ τρόπο πρωτότυπο, νόμιμο, ὄχι ὅμως καὶ τελεσιδικῶς ἀποδεκτό⁹.

Ὁ Rosmini καὶ ὁ Βραΐλας ἔχουν ὁμοιοειδεῖς ἀπόψεις ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς παρουσίας τοῦ ἀπολύτου στὸ πλαίσιο λειτουργίας τοῦ «ἐγώ». Ἡ σχέση τους αὐτὴ εἶναι καθοριστικὴ γιὰ τὴ θεώρηση τοῦ βραϊλιανοῦ στοχασμοῦ συμπληρωματικοῦ τοῦ ροσμινιανοῦ, στὴν ὄντολογία, ἠθικὴ, αἰσθητικὴ, ἀνθρωπολογία καὶ θεοσοφία. Ἡ παρουσία τοῦ ἀπολύτου στὸ πλαίσιο λειτουργίας τοῦ «ἐγώ» ἐπιβεβαιώνεται διὰ τῆς θεμελιώσεως μὲ τὶς λογικὲς ἀρχές μιᾶς λογικῆς τάξεως ποὺ διέπει τὴ δημιουργία: ἡ ποικιλία τῆς ὄντικῆς πραγματικότητος ὑπάγεται στὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, στὴν ὑπόσταση, τὴ μορφή, τὴ σχέση τους, καὶ στὰ δύο ἐνδεχόμενα, τὸ χρόνο καὶ τὸν τόπο, ποὺ εἶναι ἀχώριστα στὴ διάνοια.

Ἡ προσέγγιση τῶν διαφορῶν καὶ τῶν ὁμοιοτήτων τῶν δύο φιλοσόφων ὡς πρὸς τὴ θεμελίωση τῆς θεωρίας ἐκάστου περὶ τῆς φύσεως τοῦ «νοεῖν» καὶ τοῦ «κρίνειν», πραγματοποιήθηκε διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἕκαστος χρησιμοποιοῦν τὴν καντιανὴν ἔννοιαν τῆς διανοητικῆς ἀντιλήψεως.

Κατὰ τὸν Kant, ἡ διανοητικὴ ἀντίληψη τοῦ ὄντος ἐντοπίζεται στὸν σχηματισμὸ τῆς ἐννοίας: κατὰ τὸν Rosmini καὶ τὸν Βραΐλα ἡ διανοητικὴ ἀντίληψη εἶναι ἡ ἀντικειμενικὴ μορφή ἢ ὁποῖα παράγει κάθε ἔννοια στὸ πλαίσιο τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν νοῦ διὰ τῆς ἐνοράσεως, τὸν συγκροτεῖ κατὰ τρόπον ὥστε νὰ συνθέτει τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως μετὰ τῶν στοιχείων τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος. Ἐπιχειρεῖται δηλαδή, στὸ πλαίσιο τῆς πνευματοκρατίας νὰ διευκρινισθῇ τὸ πῶς προκύπτουν οἱ καντιανὲς συνθετικὲς κρίσεις, καὶ νὰ παρουσιασθῇ ἡ διαδικασία μεθέξεως (ὄχι ὑπαγωγῆς) τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθημάτων ἀναφορικῶς πρὸς ἓνα ὄλον ποὺ εἶναι ἡ αἰτία ὧν ἐσωτερικῶν γεγονότων λαμβάνουν χώρα στὸ ἐπίπεδο τοῦ «ἐγώ» καὶ τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἐνόραση τῆς πλατωνικοῦ τύπου ἰδέας τοῦ ὄντος, — ἡ πρώτη ἰδέα δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Ἀκυινάτης, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐνόραση —, ἀντιστοιχεῖ στὴν πρωταρχικὴ ἔνωση ἰδεατοῦ καὶ πραγματικοῦ «εἶναι», κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ ὑποκειμενικοὶ ὅροι τῆς ὑπάρξεως καὶ οἱ

9. Πθ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Petros Brailas-Armenis*, New York, Twayne, 1974, σσ. 29, 50, 64-72 καὶ 133-134.

γνωστικές λειτουργίες του ανθρώπου «συνδυάζονται» προς τους αντικειμενικούς χαρακτήρες υπάρξεως και γνώσεως των όντων. Είναι αναγκαίο να τονισθῆ ἡ συμβολὴ τοῦ Descartes στὴ διαμόρφωση τῶν θεωρητικῶν ἐνδιαφερόντων τῶν ἐκπροσώπων τῆς πνευματοκρατίας καί, εἰδικότερον, τῆς ἐκλεκτικιστικῆς πνευματοκρατίας. Στὸ βασικὸ θεωρητικὸ ἔργο του, *Nuovo Saggio* ὁ Rosmini ἐξέφρασε τὸν θαυμασμό του γιὰ τὶς ἀλήθειες ποὺ διετύπωσαν τόσο ὁ Descartes ὅσο καὶ ὁ Newton ὡς πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Ἡ θεωρητικὴ ὁμῶς αὐτὴ συμπάθεια ἐξαντλεῖται σὲ δύο θετικὲς ἐπισημάνσεις ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἔργο τοῦ γάλλου φιλοσόφου: κατὰ τὸν Rosmini, ὁ Descartes κατηύθυνε «ἐκλεκτικιστικῶς» τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ προκαλοῦν ἀφ' ἐνός ἢ ἔρευνα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον κάθε νέα θεωρία συνδέεται πρὸς τὴν παράδοση, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο τῆς συνειδησεως ποὺ γνωρίζεται ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἡ διανοητικὴ ἐνέργεια. Ὁ Rosmini προσέδωσε περαιτέρω ἔμφαση στὴν παρατήρηση τῆς φύσεως καὶ τῶν φυσικῶν λειτουργιῶν, καὶ στοὺς τρόπους ἐξαντικειμενίσεως τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος ἀξιοποιῶντας τὶς καρτεσιανὲς προϋποθέσεις γενέσεως τῶν ἰδεῶν. Ἡ κριτικὴ τοῦ καρτεσιανισμοῦ ἀπὸ τὸν Rosmini ἀφορᾷ κυρίως στὴ θεμελίωση, ἀπὸ τὸν Descartes, τοῦ κριτηρίου τῆς βεβαιότητος μόνο ἐπὶ τῶν λογικῶν ἀρχῶν¹⁰. Ἡ ροσμινιανὴ διερεύνηση τῆς δυνατότητος νὰ υπάρξει ἓνα συγκεκριμένο ὄν κατὰ ἓνα συγκεκριμένο τρόπο ὁ ὁποῖος νὰ προσδιορίζεται τόσο ἀπὸ τὶς ὑποκειμενικὲς ιδιότητες τοῦ ὄντος ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ μοναδικὴ ἀλήθεια, ἐξελίσσεται στὸν θραϊλιανὸ στοχασμό, σὲ διερεύνηση τῆς δυνατότητος τοῦ ὑποκειμένου νὰ ἀξιοποιεῖ ἐκάστοτε μορφὲς τῆς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας. Ἡ ἀξιοποίηση τῶν ποικίλων φιλοσοφικῶν ρευμάτων ἀπὸ τὴν ἐκλεκτικιστικὴ πνευματοκρατία ἔγκειται στὴν τελικὴ ἀντικατάσταση τοῦ καντιανοῦ «παράγειν» τὴ γνώση διὰ τοῦ «ὄραν» καὶ «ἀναπαράγειν» τὴν ἰδέα τοῦ ὄντος. Ἡ ὕπαρξη τῶν ὄντων δὲν ταυτίζεται οὔτε πρὸς τὴν ὑποστασιακὴ τους πραγματικότητα, οὔτε πρὸς τὴ φαινομενικότητά τους, (ἢ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο συμβαίνει ἰσχυρίζοταν ὁ Kant), ἀλλὰ ἀναδύεται ἀπὸ τὴ σχέση τῶν καθ' ἕξ ἐξαντικειμενιζομένων ὑποστασιακῶν χαρακτήρων ἐκάστου ὄντος πρὸς τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος καὶ τὶς πρῶτες ἀρχές. Οἱ καντιανὲς κατηγορίες (αἰτιότης, ταυτότης κ. ἄ.) διὰ τῆς φαντασίας λειτουργοῦν καὶ παρά-

10. Πβ. Paolo GOMARASCA, La presenza di Descartes nell'opera di Rosmini, *Rivista Rosminiana*, XCIII, I, 1999, σσ. 55-75.

γουν την έξαντικειμένιση της έσωτερικής μορφικής πραγματικότητας. Οί κατηγορίες αυτές από τον Rosmini και τον Βράϊλα λαμβάνουν τὸ χαρακτήρα τῶν ἀριστοτελικῶν ἀρχῶν, ἐννοουμένων ὡς λογικῶν ἀρχῶν ποὺ μετὰ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἄλλων ψυχικῶν δυνάμεων συμβάλλουν στὴν ἐφαρμογὴ τῶν στοιχείων τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος στὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων.

Συνοψίζοντας, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι κατὰ τὸν 19ο αἰ. μὲ τὴν ἐκλεκτικιστικὴ πνευματοκρατία οἱ μέθοδοι τῆς Ὀντολογίας, τῆς Λογικῆς, τῆς Ἀνθρωπολογίας, τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Ψυχολογίας, ἀξιοποιοῦνται κριτικῶς, πρῶτον πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ὠριμάσεως τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου, καὶ δεύτερον πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς συσχετίσεως τῆς Θεολογίας πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν καὶ γενικότερον πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶση, δηλαδὴ τῆς συσχετίσεως τοῦ ἀπολύτου πρὸς τὸ «ἐγώ», (τὸ πνεῦμα τοῦ «νεώτερου ἐγκυκλοπαιδισμοῦ»).

7. Ἡ συμβολὴ τοῦ Antonio Rosmini-Serbati (1797-1855) καὶ τοῦ Π. Βράϊλα-Ἀρμένη (1813-1884) στὴ διαμόρφωση τῶν κριτηρίων τοῦ «νεώτερου ἐγκυκλοπαιδισμοῦ».

Ὁ εὐρωπαϊκὸς ρομαντισμὸς ἐξέφρασε τὴν ἀπαίτηση νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τὴν ὑπέρβαση τοῦ κριτικισμοῦ ὁποῖος ἀφοροῦσε στὴ μηχανιστικὴ ἀντίληψη τῆς φύσεως, στὸ δυσαισθητικὸ τοῦ πράγματος καθ'αὐτό, καὶ στὸν πλουραλισμὸ τῶν λειτουργιῶν τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀνωτέρω ἀπαίτηση συνδέθηκε πρὸς τὴ μεταβατικὴ πορεία τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ἀπὸ τὴν καντιανὴ νομοθετικὴ λειτουργία τοῦ «ἐγώ» στὴν φιχτιανὴ καὶ ἐγγελιανὴ λειτουργία του, ὡς δημιουργοῦ τῆς πραγματικότητος, καὶ στὴ θεωρία περὶ «ὠραίας ψυχῆς» τοῦ Schiller¹¹ ποὺ ὠθεῖ τὴ διάνοηση στὴν ἐναρμόνιση τοῦ συναισθήματος πρὸς τὸν λόγο στὸ πλαίσιο τῆς ἐνότητος τοῦ προσώπου. Ὁ ρομαντισμὸς τοῦ Φώσκολου (ποὺ ἐνίσχυσε, ὅπως ὁ Rousseau, τὸν ρόλο τοῦ συναισθήματος), τοῦ Manzoni (ποὺ «συναντήθηκε» μὲ τὸ κλασσικὸ πνεῦμα), καὶ τοῦ Leopardi (ποὺ ἐξετράφη ἀπὸ τὴν παράδοση τοῦ Dante, τοῦ Πετράρχη καὶ τοῦ Βοκκάκιου), ὁ Vico, ὁ ἐκλεκτικισμὸς τοῦ Cousin καὶ ὁ νεοθωμισμὸς, διεμόρφωσαν τὶς προϋποθέσεις ἐμφανίσεως τοῦ νεώτερου ἐγκυκλοπαιδισμοῦ, ἐννοουμένου ὡς ἀναπτύξεως πλήρους συστήματος τῶν γνῶσεων

11. Πβ. Ἐ. ΜΑΡΤΑΡΙΤΟΥ-ΑΝΔΡΙΑΝΕΣΗ, *Ἡ ὠραία ψυχὴ κατὰ τὸν 19ο αἰ.*, Ἀθήνα, 1996.

περί ἐπιστημῶν, τεχνῶν καὶ θεολογίας. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς «Νέας Ἐγκυκλοπαιδείας»¹² εἶναι τὰ ἑξῆς: 1) Πέρα ἀπὸ κάθε ἐμπλοκὴ μὲ φανατισμὸ στὶς ἰδέες καὶ στὶς θεωρίες διαφόρων σχολῶν, καὶ χωρὶς νὰ περιθωριοποιεῖται κάποια ἀπὸ αὐτές, ὅλα κρίνονται καὶ σ' ὅλα ἐπισημαίνεται τόσο τὸ ἀληθινὸ μέρος, ὅσο καὶ ἡ ἐσφαλμένη ἢ μονοδιάστατη θεώρηση τῶν πραγμάτων. 2) Ἡ πολυπλοκότης τοῦ «εἶναι» ἀπαιτεῖ τὴ συγκρότηση ἑνὸς συστήματος τῆς ἀληθινῆς γνώσεως, καὶ ἡ ὀργάνωση αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος ἀπαιτεῖ τὴν ἐπινόηση στρατηγικῶν. 3) Ἡ γνώση τοῦ βάθους εἶναι μία κατάσταση προγνώσεως καὶ οἰκειώσεως πρὸς τὶς ἀνώτερες δυνάμεις ποῦ κινοῦν τὸ σύμπαν. 4) Ἡ ἱστορία κάθε μορφῆς ζωῆς εἶναι ἡ βάση περαιτέρω ἀναπτύξεως τοῦ στοχασμοῦ. 5) Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς συνθέσεως ἀφορᾷ τόσο στὴν ἐπανασύνδεση τοῦ «ἔρωτος» πρὸς τὸν «λόγο», ὅσο καὶ στὴν ἐπιλογή, (ἐκλεκτικιστικὴ μέθοδος), ὄρων ποῦ ἀπέδειξαν στὴν πορεία τὸ δυναμισμό τῆς διαλεκτικῆς τῆς πληρώσεως τῶν γνώσεων καὶ τῆς σοφίας, ποῦ ἀφορᾷ στὴ γνώση τῆς πραγματικότητος τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος. 6) Ὁ ὀργανισμὸς τῆς γνώσεως, ποῦ ἐπιδιώκεται, σχηματοποιεῖ τὴν πολυπλοκότητα τῆς ζωῆς καὶ θεμελιώνεται ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων καὶ ἐπὶ τῶν τριμερῶς σὲ κάθε περίπτωση διακρινομένων ἀλλὰ καὶ συγκρίσιμων γνωστικῶν δεδομένων (λ.χ. Περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου: α) Ἡ πρωταρχικὴ κατάσταση τῆς ψυχῆς, β) ἡ ἀνάπτυξή της, καὶ γ) ἡ ἔσχατη κατάσταση αὐτῆς).

Ἀναφερόμεθα σ' ἓναν ὀργανισμό ἐπιλογῶν λεξικογραφημένων ποῦ ἐθεμελίωσαν τὴ διαλεκτικὴ τῶν σημασιῶν διὰ τῆς λογικῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς ἐννοιολογικῆς δομῆς. Αὐτὸ διαφαίνεται ὡς στόχος τῆς κριτικῆς θεωρήσεως τῶν προγενεστέρων θεωριῶν τόσο ἐκ μέρους τοῦ Rosmini, ὅσο καὶ ἐκ μέρους τοῦ Βραΐλα. Στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ στόχου ἐντάσσεται ἡ κριτικὴ τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Hegel ἀπὸ τοὺς δύο φιλοσόφους¹³.

Ὁ Rosmini ἔθεσε ὡς στόχο νὰ ἐξαντλήσει τὴν ἔρευνα τῶν ἐπιπέδων γνώσεως τοῦ ἐπιστητοῦ. Ὁ ὅρος «νὰ ἐξαντλήσει» σημαίνει «ἄχι νὰ προσεγγίσει τὴν τέλεια γνώση, ἀλλὰ νὰ ἐπιλέξει/διακρίνει τὰ τελειότερα καὶ τὰ καλύτερα μέσα προκειμένου νὰ προσεγγίσει

12. Πθ. Ρ. Ρ. ΟΤΤΟΝΕΛΛΟ, *L'Enciclopedia di Rosmini*, Roma, Japadre ed., 1992.

13. Πθ. Ρ. Ρ. ΟΤΤΟΝΕΛΛΟ, *μνημ. ἔργ.*, σσ. 145-150. (Lessiko Intellettuale Europeo). Πθ. Πέτρου ΒΡΑΪΛΑ - ΑΡΜΕΝΗ, *Κατὰ Πανθειστῶν Α'*, *Φιλ. ἔργα*, τ. 4B, ἐπιμ. ἐκδ. ὑπὸ Ε. Μουτσοπούλου καὶ Ἀ. Γλυκοφρύδου-Λεοντοίνη, Ἀθήναι, 1974, σ. 62.

τῆ γνώση». Εἰδικότερα ἡ κριτικὴ στοὺς γάλλους ἐγκυκλοπαιδιστὲς ἀφορᾷ στὴν ἐκ μέρους τους ὀργάνωση τοῦ συστήματος τῆς γνώσεως διμερῶς: «δύναμαι νὰ γνωρίσω καὶ νὰ πείσω γιὰ ὅ,τι κατανοῶ τέλεια, διαφορετικῶς τὸ ἀγνωῶ». Ὁ Rosmini ὑπεστήριξε ὅτι μεταξὺ τῆς τελείας γνώσεως ἐνὸς πράγματος καὶ τῆς ἀγνοίας ὑπάρχει μία μέση ὁδός, ἡ μέση γνώση, ποὺ ἔχει περισσότερα ἐπίπεδα (βαθμοὺς) γνώσεως τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν στὰ μέσα ποὺ διαθέτει κάθε φορὰ ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ προσεγγίσει τὴ γνώση, ἐφ' ὅσον ἡ τέλεια γνώση δὲν εἶναι ἐπιτεύξιμη¹⁴.

Ὁ Rosmini ἀναφέρθηκε στὴν τριμερῆ διάκριση τῶν ἐπιστημῶν ἐκ μέρους τοῦ Βάκωνος ποὺ θεμελιώνεται ἐπὶ τῶν τριῶν πρωταρχικῶν δυνάμεων, τοῦ λόγου, τῆς μνήμης καὶ τῆς φαντασίας, καὶ ἔθιξε τὴν ἔλλειψη ἐνότητος τῶν γνώσεων ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς λειτουργίες στὸ σύστημα τοῦ ἀνωτέρω φιλοσόφου. Ἀντιθέτως ἡ «πρώτη ἐπιστήμη» τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἡ ἐπιστήμη τῶν πρώτων ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἐγγυᾶται¹⁵ τὴ γνώση τῶν «μέσων», τῶν ἰδεῶν, καὶ τὴ δυνατότητα διερευνήσεως δι' αὐτῶν, κατ'ἀναλογία, τῶν πρώτων στοιχείων τῶν ὄντων. Ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτῆς εἶναι ἡ πρωταρχικὴ σύνθεση ποὺ τρέφει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ στοχασμοῦ, ἀλλὰ καὶ συγκρατεῖ ἐνωμένα τὰ μέρη τῆς γνώσεως, δηλαδὴ τὶς ἔννοιες μὲ τὰ φυσικὰ στοιχεῖα. Οἱ ἐπιστήμονες προκειμένου νὰ ὑλοποιηθῇ τὸ «σχέδιο» τοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ πρέπει νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψη τους τὴν τριμερῆ δομὴ¹⁶.

Πῶς κατοχυρώνεται ἡ τριμερὴς τάξη; Ἡ ἐρμηνεία εἶναι ἡ ἐπ' ἀπειρον διείσδυση στὰ ἀτομικὰ στοιχεῖα τῶν ὄντων μέσῳ τῆς βεβαιότητος ποὺ θεμελιώνεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας μεταξὺ οὐσίας τοῦ πράγματος (τοῦ ἀντικειμένου) καὶ τῶν συγκεκριμένων νοητικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἐρμηνευτοῦ. Ἡ ἐρμηνεία πραγματοποιεῖται μὲ «σειρὲς» λογικῶν κανόνων ποὺ ἐφαρμόζονται σὲ «σειρὲς» δεδομένων. Ἡ λογικὴ ἀναπτύσσεται δι' ἐνεργειῶν παραλλήλων: τὰ ἐνωμένα στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος ἐφαρμόζονται κάθε φορὰ στὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ σχηματίζονται κρίσεις πραγματικὲς μέσῳ τῆς συγκαταθέσεως ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ἐξοικείωση μὲ γνώσεις οἱ ὁποῖες εἶναι ἤδη παρούσες. Ἡ ἐνέργεια τῆς συγκαταθέσεως εἶναι

14. Πθ. Α. ROSMINI, *Nuovo Saggio*, Intra, Tipografia di Paolo Bertolotti, 1876, τ. 2, § 1386.

15. Πθ. Ρ.Ρ. OTTONELLO, *μνημ. ἔργ.*, σ. 41.

16. Πθ. Α. ROSMINI, *μνημ. ἔργ.*, § 1465.

υποκειμενική, ή κρίση όμως είναι αντικειμενική, και δι'αυτῆς βεβαιώνεται ή ισχύς και ή παρουσία τῶν πρώτων στοιχείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Τὸ πρότερο, τὸ συνεμφανιζόμενο και τὸ ὕστερο προσδιορίζουν τὸν τρόπο τῆς ἐξαντικειμενίσεως τῆς ιδέας τοῦ ὄντος στὸν κόσμο. Τὸ πρώτο ἀφορᾷ στὴν πραγματικότητα τοῦ ἰδεατοῦ, στὰ στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, (ὑπόσταση, μορφή, σχέση αὐτῶν, χρόνος, τόπος). Τὸ δεύτερο ἀφορᾷ στὰ «μέσα» διὰ τῶν ὁποίων ὅ,τι ἐγκυμονεῖ ή συνθετικότης τῶν μορφῶν δύναται νὰ ἀναλυθῆ και νὰ κατανοηθῆ, (ή γλῶσσα, ή λογική, ή πλούσια βιβλιογραφία). Τὸ τρίτο ἀφορᾷ στὴν ἰδεατότητα τῆς πραγματικότητος, (κατηγορίες, σημασίες)¹⁷.

Ὁ Rosmini και ὁ Βράϊλας συνέβαλαν στὴν ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος τοῦ «νεώτερου ἐγκυκλοπαιδισμοῦ», ὁ πρώτος μὲν ἀναπτύσσοντας περαιτέρω τὴ συνθετική και ἀναλυτική μέθοδο στὸ πλαίσιο τῆς πνευματοκρατίας του, ὁ δεύτερος δὲ ἐφαρμόζοντας τὰ ἐκλεκτικιστικά κριτήρια τῆς πνευματοκρατίας.

Πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς ὑπεστήριξε τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ (περ. 1730-1807), δηλαδή τὴ σύνδεση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας πρὸς τὴ δυτική παιδεία σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν παραδοσιακὴ γραμματικὴ διδασκαλία. Στὸ *Ἐγκώμιον φιλοσόφου* ἐξέφρασε τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ τῆς ἐποχῆς του ποῦ εἶναι ή ἀναζήτηση τοῦ «μέσου», ἐννοουμένου ὡς μεσότητος, και ἐπομένως ὡς ὄριμης ἐπιλογῆς πρὸς ἀποφυγὴν ἀκροτήτων (ή «μέση ὁδὸς» τοῦ Κοραῆ): «[...] ή ὀρθὴ στάση στὴ ζωὴ βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ δύο κινδύνους, στὴν ὑπερβολὴ τῆς πίστες, ποῦ εἶναι ή δεισιδαιμονία και στὴν ὑπερβολὴ τοῦ στοχασμοῦ, ποῦ εἶναι ή ἀπιστία[...]»¹⁸.

Ὁ Κ. Δημαρᾶς γράφει ὅτι ή παλιὰ *Encyclopédie* τοῦ Diderot (ἐξεδίδετο ἀπὸ τὸ 1751 μέχρι τὸ 1765), εἶναι ἔργο προσωπικὸ μὲ ἐνότητα στὴν σύλληψη και στὴν ὕλη. Ἀντιθέτως ή *Encyclopédie méthodique* (ἐξεδίδετο ἀπὸ τὸ 1782 και ἐτελείωσε τὸ 1832), δὲν εἶχε ἐνότητα οὔτε στὸ πνεῦμα οὔτε στὴν ὕλη¹⁹. Στὴν παρούσα ἐργασία θὰ παρουσιάσουμε τοὺς τρόπους, τὰ «μέσα» και τὴν ποικιλία τῶν «μεταγραφῶν» (μορφῶν) ποῦ ἔλαβε ή τριμερῆς τάξη στὸ πλαίσιο τῆς ἀναπτύξεως τοῦ «νεώτερου ἐγκυκλοπαιδισμοῦ».

17. Πθ. Paolo QUAGLIA, *Lineamenti di teoria ermeneutica di A. Rosmini*, (Scritto in occasione del secondo centenario della nascita di A. Rosmini, (1797-1997)).

18. Πθ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1977³, σσ. 95 και 237.

19. Πθ. *αὐτόθι*, σσ. 463-464 (Σημειώσεις).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἡ μελέτη τῆς πνευματοκρατίας τοῦ A. Rosmini ὀδηγεῖ στὴν ἀντίληψη περὶ τοῦ ὅτι ἡ πνευματοκρατία αὐτὴ καλλιεργήθηκε συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς κληρονομίας τοῦ Vico, ὁ ὁποῖος ἀναφέρθηκε στὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς συνειδήσεως ποὺ ἐνεργεῖ συνθετικῶς, «συμφιλιώνοντας» τὸν καρτεσιανισμό πρὸς τὴν ἐμπειροκρατία μὲ κριτήρια ἐκλεκτικιστικά. Ἐπίσης ὁ Rosmini ἐξέφρασε ὄψεις ἀποψεις τοῦ θωμισμοῦ. Τόσο ὁ ἰταλὸς φιλόσοφος ὅσο καὶ ὁ Π. Βράϊλας-Ἀρμένης ἐρμήνευσαν κριτικῶς τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ Kant, τοῦ Hegel καὶ τοῦ Cousin, καὶ προέβησαν σὲ σύνθεση τῆς πλατωνικῆς καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς ὄντολογίας καὶ γνωσιολογίας. Ἡ ροσμινιανὴ πνευματοκρατία εἶναι συνθετικὴ. Ὁ ἰταλὸς φιλόσοφος διερεύνησε τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης τῆς ιδέας τοῦ ὄντος (Ἰδεολογία) καὶ ἀνήγαγε τὸ θεμέλιο τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσεως στὴν ἰδέα τοῦ ὄντος. Ὁ ἔλληνας φιλόσοφος ἀνέλυσε τοὺς τρόπους ἐξαντικειμενίσεως τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Ἐστίασε τὸ ἐνδιαφέρον του ἐπὶ τῆς δυνατοῦτος τοῦ ὑποκειμένου νὰ γνωρίζει καὶ νὰ κρίνει δι' ἀφαιρέσεως τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στοὺς χαρακτῆρες τῆς ἔμφυτης ιδέας τοῦ ὄντος.

Ὁ ἐκλεκτικισμὸς ἔχει τὶς βάσεις του στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου στοχασμοῦ ποὺ ἀναπτύσσεται μὲ ἐκλεκτικιστικὰ κριτήρια. Οἱ ποικίλες θεωρίες πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζονται ὡς *ἐργαλεῖα* μελέτης τῶν ἀπείρων γεγονότων καὶ πραγμάτων. Τὰ συμπεράσματα τῶν θεωριῶν αὐτῶν βασίζονται τόσο σὲ περιορισμένες, ἀσθενεῖς καὶ ἀτομικὲς παρατηρήσεις, ὅσο καὶ σὲ ἀρχὲς ἀντικειμενικῆς. Ὁ ἐκλεκτικισμὸς δὲν ἐπιδιώκει νὰ ἐπιβάλλει νόμους καὶ νὰ «χειραγωγῆσει» τὴν ἀνθρώπινη φύση. Διαπιστώνουμε μελετώντας τὸ φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ Rosmini ὅτι κατευθύνει τὴν κριτικὴν του ἐπὶ τῶν προγενεστέρων καὶ συγχρόνων του φιλοσοφικῶν θεωριῶν μὲ μία βασικὴ ἀρχή: ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ καταστῇ *μέσο* συμφιλιώσεως, *μέσο* ὑπερβάσεως ἀσθενῶν θεωριῶν. Ἡ προσπάθεια νὰ προσδιορισθῇ τὸ *μέσο* αὐτό, ὀδήγησε τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμὸ τοῦ στὴν προσέγγιση τῆς ψυχολογίας πρὸς τὴν μεταφυσικὴ καὶ τὴν ὄντο-

λογία, και στην επανεκτίμηση της βικιανής έννοιας των *ricorsi*: όλες οι θεωρίες είναι δυνατόν να ενδυναμωθούν και να επανεμφανισθούν με το «ἀρχαῖο σῶμα» τῶν πρώτων ιδεῶν και τῶν πρώτων ἀρχῶν. Ὁ ἴδιος ὁ Cousin ἰσχυρίσθηκε πῶς ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως εἶναι μία σύντομη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Ἄρα οἱ θεωρίες ἐπιδέχονται μία σύνθεση, ὄχι ὅμως ἀκριβῶς αὐτὴν ποῦ ὁ ἴδιος πρότεινε, δηλαδὴ τὴν σύνθεση (ἀφαίρεση) αὐτῶν ποῦ ἡ ἀνάλυση ἀπέδωσε.

Ὁ Rosmini καὶ ὁ Βραΐλλας ἐμελέτησαν τὸ πρόβλημα τῆς «ἰδεολογίας» καὶ τῆς σχέσεως ὑποκειμένου-ἀντικειμένου, καὶ στὴ θεωρία τῆς συνθέσεως, στὴν ὁποία ἀναζητήθηκαν καὶ τὰ κριτήρια τοῦ ὄψιμου ἐκλεκτικισμοῦ, ἀναφέρθηκαν κατεξοχὴν στὴν ἔννοια τοῦ *μέσου*. *Μέσο* εἶναι τόσο ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, ὅσο καὶ ἡ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐξαντικειμενίζει τοὺς χαρακτῆρες τῆς ἔμφυτης ιδέας τοῦ ὄντος στὰ νοητικὰ καὶ αἰσθητικὰ δεδομένα.

Ἡ «ἰδεολογία» μελετᾷ τὴ φύση τῆς γνώσεως, ἐνῶ ἡ λογικὴ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ φύση τῆς γνώσεως εἶναι τέτοια ὥστε νὰ μὴν ἐπιδέχεται πλάνη. Διὰ τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως δὲν ἀποδεικνύεται ἡ ἀλήθεια τῶν γνώσεών μας, ἀλλὰ καθορίζεται μὲ σαφήνεια αὐτὸ τοῦ ὁποίου θὰ πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ ἡ ἀδιαμφισβήτητὴ ἀλήθεια καὶ θεσιότης στὶς κρίσεις μας, δηλαδὴ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι κάτι διαφορετικὸ ἢ ἀντίθετο πρὸς αὐτὴν τὴν ἀλήθεια δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀληθεύει. Ἡ «ἰδεολογία» εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, δηλαδὴ τῶν νοητικῶν ἐκείνων στοιχείων ποῦ διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως μεταφέρονται στὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, ἐφαρμόζονται σ' αὐτὰ καὶ ἀναδεικνύονται ὡς καθολικὰ στοιχεία τῆς γνώσεως. Ἡ «ἰδεολογία» εἶναι ἡ ἐλεύθερη καὶ στοχαστικὴ γνωστικὴ ἐνέργεια διὰ τῆς ὁποίας δημιουργεῖται μιὰ τάξη ἐπιστημονικῶν δεδομένων ποῦ συνιστοῦν τὴν *Ἐγκυκλοπαιδεία* τῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Rosmini ἔθεώρησε τὴν ἰδέα τοῦ ὄντος ὡς ἀρχικὸν «εἶναι», δυνάμει ὄν, ἀφαίρεση, νοητικὴ αἰτία καὶ μορφή. Ἡ νοητικότης, ἔμφυτη στὸν ἄνθρωπο εἶναι ἡ ἰδέα τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ ἔχουμε γιὰ κάθε ὄν καὶ πρᾶγμα. Ὁ νοῦς ἐνορᾷ τὴν ἰδέα ποῦ εἶναι ἡ νοητικότης ὄλων τῶν ὄντων καὶ τῶν πραγμάτων, ὄχι ὅμως ἡ οὐσία τους, τὸ πραγματοποιημένο ἰδεατὸν εἶναι. Ἡ μορφή τῆς νοητικότητος στὴ ροσμιανὴ ὄντολογία καὶ γνωσιολογία συνδέεται πρὸς τὴν πρωταρχικὴ σύνθεση, ἐννοούμενη ὡς σύνδεση ἐνὸς αἰσθήματος μὲ τοὺς χαρακτῆρες τῆς ιδέας τοῦ ὄντος, διὰ τοῦ λόγου ὁ ὁποῖος συντελεῖ στὴ σύγκλιση ἐνὸς αἰσθήματος πρὸς τοὺς οὐσιώ-

δεις χαρακτήρες του ὄντος, μέσω τῆς καθολικῆς ιδέας πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς ὁποίας ἀντιστοιχοῦν οἱ οὐσιώδεις χαρακτήρες τοῦ συγκεκριμένου ὄντος. Διὰ τῆς διανοήσεως παράγονται ἄλλες ιδέες ποῦ αἰτιολογοῦν τὴν πρωταρχικὴν ιδέα. Ἡ πρωταρχικὴ σύνθεση/ κρίση ποῦ ἀφορᾷ σ' ἓνα ὄν, εἶναι προῖον τῆς φυσικῆς ἐνώσεως δύο ὄρων διαφορετικῶν (οὐσία τοῦ ὄντος καὶ ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως) καὶ ὄχι προῖον νοητικό: αὐτὴ εἶναι ἡ νοητικότης. Διὰ τῶν λογικῶν διεργασιῶν (ἀναλύσεως καὶ ἀφαιρέσεως) τὰ ἄπειρα καινούργια αἰσθήματα γνωρίζονται νοητικῶς, δηλαδὴ ἀπὸ τῆ σειρά τῶν ιδεῶν ποῦ σχηματίζονται διὰ τῆς ἀντιλήψεως ἀφαιροῦνται τὰ στοιχεῖα ποῦ ἀντιστοιχοῦν στοὺς οὐσιώδεις χαρακτήρες καὶ στὴν καθολικὴν ιδέα τοῦ ὄντος (ὑπόσταση, μορφή, ἡ σχέση αὐτῶν, χρόνος, τόπος - ἀντικειμενικὴ τάξη).

Τὸν Rosmini τὸν ἐνδιαφέρει πῶς σημασιοδοτεῖται ἡ φύση τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτῆς τάξεως ποῦ ἀποκαλύπτεται *μέσω κάθε ὄντικῆς πραγματικότητος*.

Ἡ πνευματοκρατικὴ θεώρηση τῆς ἀντικειμενικῆς τάξεως ἀφορᾷ στὴ θεμελίωση ἀναγκαίων σχέσεων μεταξὺ τοῦ Ἵποκειμένου καὶ τοῦ Ἰντικειμένου, τοῦ ἐσωτερικοῦ, τοῦ «ἐγὼ» πρὸς τὸ «οὐκ ἐγὼ», τοῦ ἐνοστίκτου πρὸς τὸν νοῦ, τοῦ ὄντος πρὸς τὸ μὴ ὄν (ὄχι μηδέν). Τὸ πνεῦμα εἶναι πάθος καὶ ἐνέργεια, εἶναι δύναμη ποῦ περιέχει τὰ πάντα, ὅμως γίνεται ἐνέργεια *μέσω* τῆς λειτουργίας τοῦ λόγου καὶ τῆς σκέψεως. Τὶ συνεισέφερε ὁ Rosmini στὴ διαμόρφωση τῆς ἐκλεκτικιστικῆς πνευματοκρατίας; Ἰπέδειξε ὅτι 1) ὅ,τι χρησιμοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ *τὴν αἴσθηση/συνείδηση τοῦ ἀληθινοῦ*· 2) ἡ λογικὴ εἶναι ὄργανο καὶ δὲν ὑποκαθιστᾷ τοὺς φυσικοὺς χαρακτήρες τῶν ὄντων· 3) διὰ μιᾶς τέχνης ἀναδύεται ἀπὸ τὴν ἄπειρη ἀλήθεια ἓνα μέρος κάθε φορά αὐτῆς, τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατόν ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχει πλήρη συνείδηση, δὲν κατέχει ὅμως τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια· 4) ἡ φύση εἶναι καθρέφτης: ἄς μελετῶμεν τὶ προβάλλεται, τὶ προβλέπεται, ποῖα εἶναι ἡ φυσικὴ προθετικότης· 5) ὑπάρχει δομικὴ σχέση μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· 6) τὸ ἀντικείμενο συλλαμβάνεται *καλύτερα μέσα στὸ χρόνο, στὴν ἀπειρία τῶν στιγμῶν καὶ μέσω πολλῶν ιδεῶν*.

Ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ διακρίνει τὸ *ἀληθέστερο αἴσθημα* γιὰ τὰ πράγματα, ὥστε νὰ ἐπιλέγει ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τάξη τῶν ὄντων, πρὸς τὸ παράδειγμα τῶν πραγμάτων (N.S., § 1114).

«Ἐπιλέγω» δὲν σημαίνει ἐπιλογή τῶν ὁμοίων ἀπὸ τὰ διάφορα, ἀλλὰ σημαίνει «συνθέτω» τὸ παράδειγμα, τὴν ἀλήθεια ἀπὸ φυσικῶς διαφόρους ἀρχές. Ὡς πρὸς τὸ παράδειγμα θαυμάζεται καὶ ἀναγνωρίζεται κάθε δημιουργήμα. Ἡ ἀντικειμενικὴ τάξη, τὸ ἀντικειμενικὸ πνεῦμα, ἡ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, (εἶναι διαφορετικὴ τῆς ἀπολύτου ἀληθείας ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ ταυτότης ἰδεατοῦ καὶ πραγματικοῦ «εἶναι»), εἶναι σχετικὴ, ἐν συνθέσει στὸ νοῦ ἀλήθεια, ἀντικειμενικὴ γνῶση διὰ τῆς μεθέξεως τῆς ἀληθείας στὴν ὁποῖα ὁ νοῦς δὲν σταματᾷ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀφαιρέσεως δύναται νὰ ἐπιλέγει τοὺς πραγματικοὺς ὄρους κάθε ὄντος πού ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς χαρακτῆρες τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος μέσῳ τῆς ὁποίας γνωρίζει. Οἱ ἀνωτέρω ἐνέργειες ἀποκαλύπτουν ὄρους καὶ προϋποθέσεις μορφῶν ζωῆς καὶ δημιουργίας «κρυμμένες» στὴ φύση, οἱ ὁποῖες ὡστόσο φανερώνονται διὰ τῆς φυσικῆς ἔλξεως συγγενῶν ὄρων. Ὁ διαλογισμὸς ἀναδεικνύεται ὡς ἐνέργεια πού σημασιοδοτεῖ τὴν μετάβαση τῆς πρωταρχικῆς συνθέσεως ἢ ἐνεργείας, ὅταν ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναπτύσσεται ἢ νὰ ἐξαντικειμενίζεται, ὅσο τὸ δυνατόν (*Psicol.* § 1269) πρὸ φυσικά, δηλαδὴ ὡς μορφή μὲ τὰ πλέον ἀναγκαῖα, φυσικὰ χαρακτηριστικά. Ἡ μετάβαση εἶναι ἡ διαδοχικὴ μορφοποίηση τῶν ὄντων πού ἐντάσσονται στὴν ἀντικειμενικὴ τάξη. Εἰδικότερον αὐτὴ ἡ διαδοχὴ ἀφορᾷ στὰ σταθερὰ χαρακτηριστικά πού λαμβάνουν τοὺς ὄρους τῆς παρουσίας καὶ τῆς κατανοήσεώς των ἀπὸ τὸν νοῦν καὶ σὲ κάθε ὄν χωριστά (ἐφαρμογὴ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος).

Ἡ ἐπιλεκτικότης δὲν εἶναι οὐσιώδης χαρακτῆρας τῆς βουλητικῆς ἐνεργείας σὲ σχέση μὲ τὸ λόγο, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἀξιολογικὴ ἔκφραση βουλήσεως μετὰ λόγου, πού ἀφορᾷ στὴ σχέση μετὰ τὸ ὑποκειμενικῶν καὶ ἀντικειμενικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ζωῆς. Ἡ ἐπιλεκτικότης εἶναι ἠθικὴ ἐνέργεια. Ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια δὲν ἀνήκει οὔτε στὸ ὑποκείμενο, οὔτε στὸ ἀντικείμενο, οὔτε στὴ λογικὴ τάξη, οὔτε στὴ φυσικὴ. Διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν πλήρη συγκατάθεση τοῦ ὑποκειμένου στὸ ἀντικείμενο, ἢ ἀπὸ τὴν τέλεια σύγκλιση / ἐναρμόνιση ἀνθρωπολογικῶν, αἰσθητικῶν, λογικῶν, βουλητικῶν καὶ νοητικῶν δεδομένων πού ἀφοροῦν στὴ ζωὴ ἐνὸς ὄντος πρὸς ἄλλα ὄντα.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος ἀποκλείει (ἐκλεκτικιστικῶς) τὴν συνάρθρωση πλανῶν στὴν ἀναγκαῖα τάξη τῶν στοιχείων. Ἡ ἠθικότης συμβάλλει στὴν πλήρωση μιᾶς τάξεως: ἓνα ὑποκείμενο πού ὑποστηρίζει (προσωπικὴ διαλεκτικὴ) τὴν ἐξαντικειμενίση τῶν χαρακτῆρων τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος διὰ τῶν διαδοχικῶν νοητικῶν,

ψυχικῶν καὶ σωματικῶν λειτουργιῶν ἀναφέρεται σὲ ἀντικείμενα ποῦ εἶναι πραγματικὲς μορφές καὶ ἐπιδέχονται ἢ ὑπόκεινται σὲ ἄπειρες μορφικὲς ἢ κατηγοριακὲς κρίσεις. Ἡ ἐξαντικειμενίση ἐμπλέκει τὴ διάνοση, τὸ λόγο, τὴ βούληση μὲ σκοπὸ νὰ ἐκφράσει διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς γλώσσας, διὰ τῆς τέχνης, διὰ τῆς δημιουργίας, ὅ,τι ἀξίζει περισσότερο ὑποκειμενικῶς καὶ ἀντικειμενικῶς. Ὁ ἐκλεκτικισμὸς καταξιώνει κυρίως τὰ μέσα κάθε φορὰ ποῦ ἀναγνωρίζεται ἓνα στοιχεῖο ὡς ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ἠθική, γνωστική καὶ καλλιτεχνική ἐνέργεια. Ὡς μέσα εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσουμε τὰ στοιχεῖα τῆς πρώτης ιδέας, τὶς πρώτες ἀρχές, τὸ πρόσωπο (οὐσία τῆς ἠθικῆς) καὶ τὴν οὐσία τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων (πραγματικὴ οὐσία), ὅπως χρησιμοποιοῦνται γλωσσικῶς, προκειμένου τὸ ὑποκείμενο νὰ ἀναφερθῆ στοὺς τρόπους ἢ στὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνεται κάθε φορὰ τὴν ὑπαρξή του καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἄλλων πραγμάτων. Ἡ γλωσσικὴ χρῆση ἀποδίδει τὴν ἀντίληψη τῶν διαφορετικῶν ὄψεων τοῦ «γίγνεσθαι» μέσῳ τῶν ἀνωτέρω γενετικῶν χαρακτηριστικῶν. Ἡ στάση ἐκάστου ὑποκειμένου στὸν ἀντικειμενικὸ κόσμον εἶναι ἐκλεκτικιστικὴ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κάθε λειτουργία ψυχοσωματικὴ ἐκδηλώνεται ὡς νέα στρατηγικὴ χρῆσεως - ἐπιλογῆς - ἐπανεκτιμῆσεως - συνδυασμοῦ τῶν μέσων γιὰ ζωὴ. Ἡ ἐνόραση τῶν ἀνωτέρω ἀρχῶν εἶναι οἱ λόγοι τῆς ἀσφαλοῦς χρῆσεως, τοῦ ἐνδιαφέροντος, τῆς συμπληρωματικῆς διαφορικότητος, τῆς εὐελιξίας, τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ «ἀναπόφευκτου» καὶ τῆς δυνατότητος δι' ὄλων τῶν μέσων σημασιοδοτήσεως τοῦ καλύτερου, τοῦ ὠφελιμότερου καὶ τοῦ ἀσφαλέστερου. Ἡ μελέτη τῶν λόγων τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ κύρια αἰτία ἀναλογικῶν καὶ παραδειγματικῶν διαλογισμῶν, ἡ σχέση ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, ὥστε νὰ κατέχουμε τὸ «φυσικὸ καὶ λογικὸ παράδειγμα», τὴν ιδέα τοῦ ὄντος. Ἡ συνείδηση καὶ τὸ αἶσθημα τοῦ καλύτερου εἶναι ἡ εὐδαιμονολογικὴ συνείδηση, ἡ σπουδὴ τῶν «βημάτων τῆς φύσεως, τοῦ κόσμου». Ἡ ἐκτίμησις τῶν καταστάσεων καὶ τῶν πραγμάτων, καὶ ἡ αὐτοεκτίμησις, ποῦ ἀπορρέουν ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω, παράγουν τελικῶς τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ ἐπιδεικνύει ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὶς ἐνέργειές του «περὶ τὴν ἀλήθεια». Τὸ ἐνδιαφέρον ἀφορᾷ στὸν ἑαυτὸ του, καθοριστικὸ γιὰ τὴν πορεία τῆς ἐξαντικειμενίσεως τῶν στοιχείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος στὸν κόσμον, γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς *Νέας Ἐγκυκλοπαιδείας ἐπὶ μᾶς νέας Φιλοσοφίας, μᾶς νέας Ρητορικῆς καὶ μᾶς νέας Γραμματικῆς τοῦ πνεύματος* ποῦ ἐγγυῶνται τὴν «ἐπιστροφὴν στὰ πράγματα καθ' αὐτά».